

بررسی تطبیقی اعلامیه جهانی حقوق حیوانات در غرب و اسلام با استناد به نامه ۲۵ نهج البلاغه

مینا شمخی^{۱*}، محمدجواد سامی^۲، علیرضا خنشا^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۰۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۷

(از ص ۱ تا ۱۷)

چکیده

درباره حقوق حیوانات، از متون قرون اول اسلامی آثار مختلفی به جا مانده است. با رشد فرهنگ و جهانی شدن در دوره اخیر، توجه فزون تری به حقوق حیوانات شده است. بر همین اساس در مغرب زمین از این موضوع سخن بیشتر به میان آمده که نتیجه آن منشور حقوق حیوانات و کنوانسیون های متعدد منطقه ای بعد از جنگ جهانی است. در این دوره دانشمندان مسلمان پیرامون حقوق حیوانات متأثر از این تحول بین المللی سعی و تلاش بسیار انجام داده اند، با این وجود تحقیق در خور توجه، صورت نگرفته است. این پژوهش به روش کتابخانه ای و با استفاده از روش تحلیل محتوا، موضوع را در دو مکتب اسلام و غرب مورد بررسی قرار داده است. با مقایسه منشور جهانی حقوق حیوانات و کنوانسیون های مربوطه، با قرآن و نامه ۲۵ نهج البلاغه و دیگر قوانین حقوقی می توان به این نتیجه رسید که در فرهنگ اسلامی خیلی پیش تر از غرب به حقوق حیوانات همراه با جزئیات آن، پرداخته شده و همچنین مفاد منشور جهانی در این زمینه کامل نبوده و افزون بر آن در مواردی نیز دچار افراط و تفریط می باشد. لازم به ذکر است که احکام اسلام در این باره جامع و فراگیر، و در ادبیات دینی رعایت حقوق حیوانات، تکلیفی الهی به شمار می آید.

کلید واژه ها: اعلامیه جهانی، حقوق، حیوانات، غرب، نهج البلاغه.

۱. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه شهید چمران اهواز

۲. استادیار گروه حقوق مؤسسه آموزش عالی آپادانا شیراز

۳. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه شهید چمران اهواز

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

از آنجاکه حقوق همواره مدافع راستی و حقیقت و چراغ درستکاری است، بحث از حقوق حیوانات قسمتی از حیات انسانی و پاسدار منافع هستی است. شبکه حیات به نحوی سامان یافته که زندگی هر موجودی در پیوندی ناگسستنی با حیات دیگر موجودات است و دخالت نابخردانه در این شبکه، بقای نسل همه موجودات و از جمله انسان را به چالش می کشد. حیوان به عنوان بخش مهمی از جهان طبیعت نقش مهمی در چرخه حیات انسان ایفا می کند، از این رو شایسته است حقوق آن ها بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

۱-۱. بیان مسأله

در آغاز عصر علم و صنعت، انسان سرمست از توسعه و بهره برداری کامل از محیط زیست چون معادن، جنگل ها و دریاها بود و با تسلط بر طبیعت و ساخت ابزار بر استفاده بی رویه از جهات مختلف اقدام می نمود. در این هجوم به طبیعت، حیوانات جنگل ها و دریاها از تیررس تخریب مصون نماندند، انسان در گردابی از نابسامانی جهان و طبیعت را به نابودی کشاند. در قرن گذشته، بحران محیط زیست، توجه جهانیان را به خود جلب نموده است. دانشمندان در کنفرانس های مختلف جهت اصلاح امور برای حفظ موجودات، قوانینی وضع کردند. توجه به تدوین قوانین در ایران با عنوان حمایت از حیوانات در قانون اساسی و قانون مدنی و قانون مجازات اسلامی قابل تقدیر است، هر چند در حد و اندازه متون موجود اخلاقی و دینی نیست. با وجود این باید گفت آن جا که قانون گذار به این گونه مسائل ورود کرده مختص حمایت حیوانات نبوده و اغلب احقاق حقوق انسان ها مورد بحث قرار گرفته است.

پژوهش حاضر یک مطالعه کتابخانه ای است که با رویکرد کیفی و با استفاده از روش های تحلیلی استنباطی به صورت تطبیقی این موضوع را از منظر غرب و ادبیات اسلامی بر محور نهج البلاغه و آیات قرآن بررسی نموده است. این نوشتار در صدد است به چند پرسش اساسی پاسخ دهد: نخست آن که مبنای رعایت حقوق حیوان در غرب و اسلام چیست؟ سؤال دیگر اینکه انسان حق تسلط بر حیوانات را از کدام منشور به دست آورده است؟ پرسش آخر، مناسب ترین برخورد با حیوانات در محافظت از محیط زیست در کدام مکتب مشاهده می شود؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در سال های اخیر موضوع محیط زیست و حقوق حیوانات مورد توجه قرار گرفته است. از پژوهش های انجام شده در این باره می توان به موارد زیر اشاره نمود: «حقوق حیوانات از منظر فقه و قانون» از ناصر سلمان ایزدی؛ «حقوق حیوانات از منظر اسلام» از محسن جوادی و اصغر مسعودی؛ «جایگاه حقوق حیوانات در منابع معتبر فقهی» از فاطمه عرب احمدی و امرالله نیکومنش؛ «نگاهی به حقوق حیوانات در اخلاق محیط زیست از منظر نهج البلاغه» از پروانه رضایی؛ در این اثر به کلیات حقوقی و اخلاقی حقوق حیوانات با این رویکرد که نفقه حیوان شامل تغذیه، مسکن و درمان می باشد، پرداخته است. «نقد و بررسی دلیل های رد و اثبات حقوق حیوانات و گیاهان در فرهنگ غرب و اسلام» از محمدحسین طالبی؛ نویسنده مقاله نظر غربیان پیرامون ناکارآمدی اسلام در دفاع از حقوق حیوانات را رد می کند. «حقوق حیوانات،

تأملی در نظریه و رویه» از آرامش شهبازی؛ «حقوق حیوانات و تحقیقات زیست پزشکی» از عبدالحسین کاظمی؛ و همکاران اینان معتقدند نسل انسان و سلامتی او با بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم و برخوردار از جانوران متنوع باقی می‌ماند. «حمایت از حیوانات در قوانین ایران و اسناد بین‌المللی» از رزاق خوشیاری و علی مجدی؛ مقاله در حمایت از حقوق حیوانات در قوانین ایران و اسناد بین‌المللی پژوهش کرده و به متون دینی رویکردی ندارد. تفاوت اثر حاضر با دیگر پژوهش‌های انجام شده درباره حقوق حیوانات، مقایسه‌ای بودن و تقریب مبانی و تحلیل منابع آن است. این گفتار بر اساس نقد متقابل مسائل حقوقی و اخلاقی در اعلامیه جهانی حقوق حیوانات و دیگر کنوانسیون‌ها و قوانین حقوقی مربوطه با فقه و دستورات اسلامی است. تلاش این نوشتار، تأکید بر دستورات اسلامی در سیره علوی و قرآن کریم و نیز نگاهی تخصصی به پدیده زیست محیط حیوان و توجه به منشور جهانی حقوق حیوانات به صورت تطبیقی است. محور سخن نامه ۲۵ نهج البلاغه است که مورد مطالعه مصداقی قرار گرفته است.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

لزوم توسعه پایدار مبتنی بر محیط‌زیست، در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته است. یکی از شاخصه‌های این توسعه، بررسی رعایت حقوق حیوانات و مراعات آن می‌باشد. به علت اهمیت موضوع، حریم حیوان از طرف انسان‌ها اعم از مسلمان و غیرمسلمان محترم شمرده شده است. بعضی از مستشرقان، با مشاهده قوانین کنوانسیون‌های جهانی حقوق حیوانات، به متون اسلامی خرده گرفته آن را فاقد توان لازم برای مراعات حقوق حیوان می‌دانند. لذا ضروری است با انجام امثال این پژوهش، مجموعه دستورات اخلاقی و فقهی اسلام درباره حقوق و نحوه برخورد و بهره‌وری از حیوانات مشخص شود تا چهره واقعی اسلام به‌عنوان دینی جامع و فراگیر روشن و با حقوق حیوانات آشنا و آن را به کار بندیم. از طرفی در تدوین قوانین ایران عصر مشروطه آزادی خواهان و حقوق دانان، بیشتر به مسأله انسان توجه کرده و حقوق اصلی حیوان نادیده گرفته شده است. از این رو همواره نیاز به تحقیقات بیشتر در این حیطه مشهود است.

۲. بحث

۱-۲. تاریخچه حقوق حیوانات

نخستین اشاره به حقوق حیوانات و رفتار مورد انتظار رعایت انسان‌ها در مبانی اخلاقی، دیگر موجودات به ایران عصر باستان باز می‌گردد. گروهی از فلاسفه و اندیشمندان هوادار حقوق حیوانات بوده‌اند. کهن‌ترین دست‌نوشته‌ها درباره ترجیح گیاه‌خواری بر کشتن حیوانات پایه اصول اخلاقی افلاطون است (ویل دورانت، ۱۳۴۷: ۳۵۴). ایرانیان برای اسب، به‌ویژه اسب‌های جنگی و سایر حیوانات اهلی، احترام فراوان قائل بودند (هابر، ۱۹۹۷: ۷۶). به باور برخی صاحب‌نظران در مجموع، سه دیدگاه مهم در برخورد انسان با حیوان وجود دارد: دیدگاه «عدم التزام»، «التزام نامستقیم» و «التزام مستقیم». از دید کسانی که به «عدم التزام»

پایبندند، جانوران هیچ حقوقی ندارند و انسان‌ها می‌توانند با آن‌ها هرگونه رفتار نمایند، افلاطون از جمله هواداران این نظریه بود و جانوران را «هیولای بی‌قانون» می‌خواند. از نظر باورمندان به «التزام نامستقیم» اگرچه حیوانات حقوقی ندارند، اما این نمی‌تواند دلیلی برای انسان در برخورد ناشایست با آن‌ها باشد. کانت و آکویناس از جمله هواداران این دیدگاه بودند. اینکه با موجودات رفتار شایسته داشته باشیم باعث می‌شود که با دیگران نیز رفتار مناسب در پیش گیریم. کانت می‌گوید: «کسی که به حیوان ستم کند، در ارتباط با مردمان نیز ستمکار می‌شود» (همان: ۶۷). آکویناس نیز تلاش کرد تا دیدگاه مسیحیت نسبت به جانوران را با بهره‌گیری از کتاب مقدس تبیین کند او بر این باور بود، اگرچه کتاب مقدس انسان را به سلطه درآوردن جانوران وحشی فرا می‌خواند، درعین حال اموری همچون پوزبند بر روباه یا کشتار پرنده همراه با جوجه را عملی غیراخلاقی می‌داند. در دیدگاه «التزام مستقیم»، انسان‌ها ملزم به رعایت اصول اخلاقی در برابر دیگر جانوران هستند، دیدگاه برتر، فایده‌گرایی رفتار انسان با حیوانات است که قائل به تلاش در جهت افزایش شادی و کاهش درد و رنج آن‌ها می‌باشد (همان: ۶۷).

تا سده ۱۷ میلادی جانوران به‌مثابه ماشین‌های طبیعت، شناخته می‌شدند. اندیشه دکارت تأثیر زیادی در نگرش انسان‌ها نسبت به حقوق حیوانات گذاشت، دکارت تفاوتی مطلق میان ذات آدمی و جانوران قائل بود. وی آن‌ها را قابل مقایسه با آدمی نمی‌دانست، به اعتقاد او جانوران «ماشین‌های طبیعت» بودند، گرچه می‌خوردند، می‌دیدند و می‌شنیدند، اما به‌عنوان یک ماشین هیچ حسی نداشته و نمی‌توانستند درد را متوجه شوند (نیومایر^۱، ۲۰۰۶: ۶۷). در یک قرن گذشته به‌ویژه نیمه اخیر به مسائل محیط‌زیست و حقوق حیوانات توجه فراوان شده که کنوانسیون‌های متعدد و اعلامیه جهانی حقوق حیوانات نتایج آن می‌باشد. لازم به ذکر است که مسلمانان در برابر حقوق حیوانات، خود را ملزم دانسته آن را در زمره «حق‌الله» می‌شمارند (جوادی، ۱۳۹۲: ۲۱). بر این اساس در باب ششم قانون مدنی ایران مصوب ۱۳۰۴ ش قوانینی به شکار حیوانات اختصاص یافته است.

۲-۲. حقوق حیوانات در غرب

در دوران بعد از رنسانس و با صنعتی شدن اروپا، در انگلستان سال ۱۸۸۲ م قانونی تصویب شد که در آن حقوق حیوانات لازم‌الرعایه بود، سال ۱۹۱۱ م این قانون به تکامل رسید. ممنوعیت بارکشی و به جان هم انداختن حیوانات، قتل با مواد سمی، عدم شکار در شب و رسیدگی به بیماری از جمله آن مقررات بود، سپس قوانین متعدد حمایت از حیوانات در کشورهای غربی تصویب گردید (مقیمی، ۱۳۸۷: ۲). حزب سوسیال ناسیونال کارگران آلمان پس از رسیدن به قدرت در ۱۹۳۳ پیشرفته‌ترین قوانین حفاظت از حیوانات در اروپا را تا آن روز وضع کرد (رلین^۲، ۲۰۰۶: ۱۷۷). گاهی اندیشمندان غربی برای احترام به حقوق جانوران و پرهیز از کشتن حیوانات برای غذای انسان‌ها، رژیم غذایی گیاه‌خواری را توصیه نموده‌اند، از جمله این شخصیت‌ها بلوتارک است. به گفته او، میوه‌ها بر روی زمین آن‌چنان به‌وفور یافت می‌شود که

1. Newmyer

2. Rollin

آدمی نیازی به خوردن گوشت جانوران ندارد و چنین چیزی غیر ضروری و ناموجه است. او همچنین این پرسش را مطرح می‌کند که چرا و چگونه برای نخستین بار، انسانی گوشت خون‌آلود یک جانور را در دهان گذاشته است (نیومایر، ۲۰۰۶: ۸۷-۹۰). اعلامیه جهانی حقوق حیوانات، در ۱۵ اکتبر ۱۹۷۸ توسط یونسکو در پاریس مطابق ۱۹ آذر با عنوان روز جهانی حقوق حیوانات شناخته شد (خوشیاری، ۱۳۹۲: ۲۶) و تحت اصطلاح اینکوترمز (udar) با نیم قرن سابقه چنین تعریف می‌شود: «موجودات زنده دارای حق طبیعی بوده، هر حیوان از حقوق خاصی برخوردار و عدم آشنایی با قوانین و بی‌خبری از این اصول، تخریب طبیعت را در پی خواهد داشت». این رفتار ناهنجار، خشونت نسبت به حیوان را به دنبال خواهد داشت. رعایت آن قوانین همزیستی گونه‌های حیوانی از طرف انسان را به رسمیت شناخته و حقوق موجودات به آنان، عطا می‌گردد (مشهدی، ۱۹۹۲: ۳۸-۳۶). برای آشنایی بیشتر، ماده‌های دهگانه این منشور را به اختصار یادآور می‌شویم:

- ۱- حیوانات دارای حقوق یکسان‌اند و این عناوین تعادل زیستی گونه‌های مختلف را برهم نمی‌زند.
 - ۲- حق حیات حیوانات باید محترم باشد.
 - ۳- حیوانات در معرض رفتار ظالمانه نباید قرار گیرند (الف) در صورت قتل ضروری حیوان، لازم است این عمل بدون درک حیوان صورت گیرد. (ب) جسد وی باید با احترام شایسته برخورد شود.
 - ۴- حیوانات وحشی حق تولیدمثل و زندگی در محیط طبیعی را نباید از دست بدهند. محرومیت از آزادی برای حیوانات وحشی، شکار و ماهیگیری به‌عنوان سرگرمی مغایر با حقوق بنیادین این قانون است.
 - ۵- حیوانات وابسته به انسان شایسته نگرهداری و حق توجه ویژه دارند. چنین حیوانی نباید به هیچ‌وجه رها شود.
 - ۶- آزمایش زجرآور حیوانات، فیزیکی و روحی تجاوز به حقوق آنان است. روشی اصولی باید جایگزین گردد.
 - ۷- عمل غیر ضروری یا هر تصمیمی که منجر به مرگ حیوان گردد جنایت علیه زندگی قلمداد می‌شود.
 - ۸- افعال مخالف با حیات حیوانات وحشی که منجر به کشتار آنان گردد، ضمن آلودگی محیط زیست مصداق نابودی زیستگاه تلقی می‌شود.
 - ۹- شخصیت حیوانات و حقوق آنان باید به‌موجب قانون مورد شناسایی قرار گیرد. (شرایط ویژه حیوانات توسط قانون مشخص می‌شود و امنیت آنان بر عهده دولت می‌باشد).
 - ۱۰- مدارس مکلف به آموزش احترام و مراعات حیوانات به شهروندان هستند. از دوران طفولیت بایستی آموزش و پرورش عمومی به‌منظور راهنمایی انسان جهت توجه درک و احترام به حیوانات ایجاد شود.
- اعلامیه جهانی حقوق حیوانات ۱۵ اکتبر ۱۹۷۸، در شورای مرکزی یونسکو در شهر پاریس اعلام گردید. این بیانیه به‌وسیله اتحادیه بین‌المللی حقوق حیوانات (۱۹۸۹) تجدیدنظر و در ۱۹۹۰ به رئیس مجمع تسلیم و منتشر شد (یونسکو، ۱۹۹۰). ده ماده اعلامیه شامل رعایت حقوق حیوانات و لزوم احترام به آن‌ها، جلوگیری از آزمایش‌های زجرآور بر روی حیوانات و کشتار حیوانات وحشی است. قبل از آن هم

در سال ۱۸۲۲ م قانونی برای حمایت از حیوانات در انگلستان تصویب شده بود. اعلامیه در برخی از مباحث دارای اختلافاتی میان ادیان است. شکل عمده این اختلاف در خصوص ریشه‌های مشترک حیات جانداران به روی زمین است. از عمده اشکالات قوانین فوق، عدم جامعیت، جزئی و موردی آن‌هاست. تدوین این قانون در قرون اخیر، تکامل آن به مرور زمان و به روز بودن از نقاط قوت این قانون است، هر چند در برخی موارد در مقایسه مع الفارقی با انسان به افراط گراییده‌اند؛ اما ضعف مباحثی چون نگهداری، بهره‌برداری، غذا، مکان، حق استراحت، دلیل جامع نبودن این قوانین است. از ۲۸ کنوانسیون جهانی مربوط به محیط‌زیست که در چندین دهه اخیر تصویب شده، کنوانسیون تالاب‌های پرندگان آبی (رامسر، ۱۹۷۱ م)، پروتکل زیست محیط دریای خزر ۱۹۹۵ و کنوانسیون تجاری بین‌المللی گونه‌های حیوانات و گیاهان وحشی در معرض خطر انقراض (واشنگتن، ۱۹۷۳ م) را می‌توان نام برد که ایران در ۱۲ اسفند همان سال به این مجمع ملحق گردید. کنوانسیون دیگر، کنوانسیون تنوع زیستی ۱۹۹۲ م است که به صورت کلی شامل حمایت از حیوانات می‌شود. ایران در سال ۱۳۷۵ ش به این کنوانسیون ملحق گردید (مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط‌زیست ایران، ۱۳۷۵: ۴۶۷/۲-۴۳۶). اضافه بر این ایران در سال ۱۹۷۶ به مجمع عمومی اتحادیه بین‌المللی حفاظت از محیط‌زیست که در ۱۹۷۵ آغاز به کار نموده بود پیوست (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۸۸: ۲).

۲-۳. رعایت اخلاقی حقوق حیوانات در اسلام

اسلام با پیشینه ۱۴ قرن قدمت، با نظریات علمی و جامع، در نگهداری، استفاده از حیوانات، پیش قدم و از هرگونه افراط و تفریط دور می‌باشد. قرآن چهارپایان را جهت سوددهی به انسان توصیف می‌کند: ﴿وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ﴾ (نحل/۵؛ زخرف/۱۲). در دیدگاه برخی از مفسران، این بدان معنا نیست که آن‌ها حقوقی بر انسان‌ها ندارند. تصرف و بهره‌برداری انسان از حیوانات نیز بی‌حد و حصر نیست، بلکه ضوابط دقیقی دارد و قوانین حمایتی و حقوقی که اسلام برای حیوانات وضع کرده، احکامی شرعی و الزام آورند (جوادی‌آملی، ۱۳۹۱، ۶۶۸). اسلام به حقوق حیوانات اهمیت داده و مسلمین نسبت «حق الله» را به آن می‌دهند و همواره خود را مقابل حیوانات مسئول می‌دانند. سوره‌هایی در قرآن به نام برخی از حیوانات وجود دارد: مانند بقره، انعام، فیل، نحل، نمل و عنکبوت که پیوند نزدیک زندگی انسان با حیوانات را نشان می‌دهد.

بر اساس قوانین اسلام، مکلف به رعایت حقوق حیوانات هستیم، اولیای الهی از هر موقعیتی برای بیان حقوق حیوانات و مراعات آن‌ها استفاده نموده‌اند. پیامبر (ص) می‌فرماید، شتر مایه عزت و توانایی اهلش، گوسفند مایه خیر و برکت، است و خوبی تا قیامت به پیشانی اسب گره خورده است (سیوطی، ۱۴۰۱: ۴۷). زمانی رسول خدا (ص) شتری مجاور منزل بدون آب و علف مشاهده کرد، پیامبر شکایت حیوان از صاحبش را به زبان حال بیان کرد و او را به خداترسی دعوت نمود: «أَلَا تَتَّقِي اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهِيمَةِ الَّتِي مَلَكَكَ اللَّهُ تَعَالَىٰ إِيَّاهَا؟ فَإِنَّهُ شَكَا إِلَيَّ أَنْكَ تُجِيعُهُ وَ تُدْبِئُهُ»؛ از خدا نمی‌ترسی؟ او از درد و رنجی که به وی می‌رسانی، نزد من شکایت کرد (متقی هندی، ۱۴۰۹: ۶۷/۹). اسلام رعایت حقوق حیوانات و احترام به آن‌ها را جزء امور

اخلاقی قرار داده و همگان را در برابر حیوانات مسئول می‌داند. قرآن در آیه ۱۸ سوره نمل می‌فرماید: «تا آن‌که به وادی موران رسیدند، موری گفت: به لانه‌های خود بروید، مبدا سلیمان و سپاهیان شما را پایمال کنند، همانا آنان درک نمی‌کنند».

به باور علامه طباطبایی با تأمل در آیه می‌توان دریافت که حیوانات دارای ادراک می‌باشند تا آنجا که مورچه می‌تواند با سلیمان (ع) این‌گونه سخن گوید. در پاسخ به علت چرای این سخن مور، امام صادق (ع) فرمود: «علم برتر مور با سرار زمین دلیل این گفتگو است» (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۷/۷۳). ﴿وَمَا مِنْ ذَايَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾ (انعام/۳۸) از این آیه برمی‌آید که حیوانات، دارای نوعی از زندگی‌اند که مستلزم بازگشت به سوی خداوند است و لذا ضمیر در آیه که مخصوص ذوی العقول و صاحبان شعور است، درباره حیوانات به کار رفته است (همان: ۷۶/۷-۷۳).

لازم به ذکر است که دین مبین اسلام در آیات متعدد حیوانات را صاحب ذکر حق تعالی دانسته که او را همواره یاد می‌کنند و بر همین اساس می‌بینیم که در حرم امن الهی هر گونه صید را حرام و به حرمت صید در ماه حرام تأکید می‌ورزد (پورمحمدی، ۱۳۸۴: ۷۴).

قرآن در آیات متعددی به خلقت حیوانات و انواع منافع و بهره‌برداری صحیح از آن‌ها اشاره می‌نماید: ﴿وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ؛ وَ لَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَ حِينَ تَسْرَحُونَ؛ وَ تَحْمِلُ أُنْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بَلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرُءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ (۷) وَ النَّخِيلَ وَ الْبِغَالَ وَ الْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَ زِينَةً وَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نمل/۸-۵)؛ ﴿اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَ تَأْكُلُونَ﴾ (غافر/۷۹)؛ ﴿وَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَ الْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ﴾ (زخرف/۱۲). آیات فوق بهره‌برداری صحیح و متعادل از حیوانات را جایز دانسته و در همه حال رعایت حقوق آن‌ها را ضروری می‌داند.

۲-۴. حقوق حیوانات در قانون ایران

با کمی توجه به قوانین ایران متوجه این نکته می‌شویم که اغلب این موارد حقوقی تحت تأثیر متون روایی و نهج‌البلاغه است. اولین توجه به مسأله حقوق حیوانات مربوط به قانون شکار عصر ناصری است. در قانون مدنی ایران ماده ۱۸۲ و در قانون مجازات ماده ۶۸۰ به حفاظت از گونه‌های جانوری پرداخته و جرم انگاری شکار حیوان وحشی را مطرح و مجرم را به حبس از ۳ ماه تا ۳ سال و یا جزای نقدی محکوم می‌کند. تصویب قانونی جهت رعایت حقوق حیوانات، مصوبه ۴ اسفند ۱۳۴۵ شکار را سامان می‌دهد. در همان دوره ماده ۱۳ حمایت از زیستگاه حیوانات در پارک ملی، موضوع ممنوعیت صید و کشتار جانوران وحشی را با استفاده از سموم و مواد منفجره مطرح می‌کند. از مفهوم مخالف این ماده استنباط می‌شود که صید و کشتار جانوران وحشی بدون استفاده از مواد سمی و منفجره مانعی ندارد. با وجود مواد متعدد حقوقی در قانون مدنی ایران امثال ماده ۱۷ و ۱۷۰ و ۱۷۱ و ۱۷۲ از نگهداری حیوان گمشده سخن می‌گوید که آیا نگهدارنده، حق مطالبه وجه از صاحب حیوان دارد. مواد ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱ و ۱۸۲ قانون مدنی از

نحوه شکاری که موجب تملک است و مالکیت کبوتر در برج و زنبور در کندو سخن می‌گوید و در ماده ۳۹۸ از حقوق حیوان بحث می‌کند. در مواد ۵۰۷ تا ۵۱۱ از اجاره حیوان و چگونگی استفاده انسان از حیوان و نحوه پرداخت منابع مالی قانون وضع کرده است. در قانون مجازات اسلامی مواد ۳۵۷-۳۵۸ تا ۳۵۸ به تفصیل در باره صاحب سگ گزنده، خطرهای احتمالی از طرف حیوان به انسان و در یک مورد حمله به حیوان دیگری و در نهایت ضربه زدن به حیوان و آزار حیوان و در ماده ۶۷۹ حقوق کیفری و مسأله ذبح و در ماده ۶۸۰ منع شکار حیوان وحشی در حمایت از حقوق حیوانات سخن گفته است. در دو ماده اخیر مقررات حقوق کیفری، حفاظت از گونه‌های جانوری به‌طور خاص مورد توجه قرار می‌گیرد. امید آن بود که بعد از تصویب این مواد و فراهم نمودن زمینه‌های فرهنگی اجتماعی، قانون حمایت از حیوانات تصویب می‌شد.

۲-۵. حقوق حیوانات در نهج البلاغه

امام علی(ع) در خطبه ۱۵۳ نهج البلاغه به روانشناسی حیوان، خطبه ۱۶۵ به علم زولوژی (حیوان‌شناسی) و در خطبه ۱۶۷ به رعایت اخلاق و مسئولیت در مقابل حیوانات پرداخته است: «اتقوا الله فی عباده و بلادہ، فانکم مسئولون حتی عن البقاع و البهائم» (خطبه/۱۶۷)؛ درباره بندگان خدا و شهرها تقوی الهی پیشه کنید زیرا شما در مورد خانه و حیوانات مسئول هستید. امام در نامه ۲۵ پس از ذکر اخلاق اجتماعی کارگزاران حکومت، به بیان انواع حقوق حیوانات و لزوم رعایت آن می‌پردازد. جامعیت نگاه امام(ع)، به حدی است که می‌توان این نامه را «منشور حقوق حیوانات» نامید.

زیربنای حقوق حیوانات، رعایت حق احترام به حیوان، حق تغذیه و سیراب نمودن، از نخستین حقوقی هستند که در این منشور مطرح می‌شود. حق انتخاب مباشر امین، رعایت عدالت در مورد حیوان، حق تولیدمثل از اموری هستند که در فرامین امام علی(ع) بر آن تأکید شده است. حق استراحت و انتخاب مکان مناسب، حق دوستی، حق مادری، رعایت حق بهداشت و درمان از موارد دیگر این منشور است.

۲-۶. زیربنای حقوق حیوانات

اسلام بین موجودات جاندار و بی‌جان تفاوت قائل است. برای درک حکمت اسرار این تفاوت‌ها چند سؤال ضروری است: چرا اسلام برای حیوانات کرامت و حقوق متنوع قائل شده است؟ سرچشمه و زیربنای این حقوق در کجاست؟ چرا قرآن می‌فرماید: ﴿وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ﴾ (تکویر/۵).

با مراجعه به تفاسیر و روایات در می‌یابیم که حیوان بعنوان موجودی زنده، دارای روح و درک بوده و لذت، رنج، ترس، غم و شادی را احساس می‌کند، از این رو باید برای او حقوق مناسب در نظر گرفت (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۶۷). در احادیث متعدد حیوانات دارای درک و شعور معرفی شده‌اند، برای نمونه از امام صادق(ع) چنین نقل شده است: «هرچند خدا حیوانات را درک و شعوری مانند انسان نداده، ولی چهار درک و خصلت به آن‌ها عنایت کرده، شناخت خالق خود، چگونگی پی‌جویی روزی، شناخت نر از ماده و

ترس از مرگ» (کلینی، ۱۳۶۵: ۵۳۹/۶). در حدیث دیگری از حضرت سؤال می‌شود که منظور از روح چیست؟ امام پاسخ می‌دهد: «که حیوان و انسان در آن مشترک‌اند» (مجلسی، ۱۴۰۴: ۴۲/۵۸). انسان و حیوان در احترام روح و لزوم نفی ضرر مشترکند (فاضل هندی، ۱۴۱۶: ۶۱۲).

از نامه ۲۵ نهج البلاغه به دست می‌آید که برخورداری حیوانات از علم و ادراک جزئیات و آنچه پیرامون آن‌هاست از مسائلی می‌باشد که اختلاف‌نظری در آن وجود ندارد (مانند دوست داشتن و وفاداری حیوان نسبت به صاحبش)، همین مقدار از درک و آگاهی برای اثبات حقوق حیوانات کفایت می‌کند. زیربنای حقوق حیوانات، دارا بودن روح درک و شعور آن‌ها می‌باشد، امام علی (ع) با کلامی موجز به آن اشاره می‌نماید: «ولا تفرزن بهیأ و لا تفر عنها» (نامه/۲۵): حیوان را رم مده و هراسان مکن. ترس حیوان نشان از درک و شعور اوست.

از نظر برخی محققان، اثبات درک و شعور حیوان می‌تواند مجتهد را در استنباط احکام نگهداری و بهره‌برداری از حیوان کمک کند. به‌عنوان مثال در زمان کمبود آب در تیمم بدل از وضو و یا غسل جان حیوان را مقدم می‌داریم، معیار حرمت حیوان است که آب موردنیاز وضو را به حیوان می‌دهند، چون قائل به حرمت حیوان هستیم (مقیمی، ۱۳۸۷: ۲۶). از این‌گونه احادیث برمی‌آید که حیوان علاوه بر اینکه خدا را می‌شناسد، می‌داند که تدبیر همه موجودات نیز در دست اوست. برای آشنایی بیشتر با جواز تیمم مبتنی بر نیاز حیوان به (جبل عاملی، ۱۳۷۲: ۴۸۸؛ علامه حلی، ۱۴۰۸: ۳۶۸؛ موسوی عاملی، ۱۴۱۰: ۱۹۵؛ محدث بحرانی، ۱۳۶۳: ۲۹) مراجعه شود، لذا هنگامی که صاحبی پیدا کرد یا کسی بر او سوار شد به درگاه الهی عرضه می‌دارد: «اللهم اجعله بی رحیما»: خدایا این شخص را نسبت به من مهربان قرار ده (حر عاملی، ۱۴۱۴: ۴۷۹/۱۱؛ صدوق، ۱۳۶۲: ۲۸۹).

تفاوت نگاه اسلام به حیوانات با قوانین غربی در نوع دیدگاه و مبانی حقوق آن است. از منظر غرب در ماده اول اعلامیه حقوق حیوانات، همه گونه‌ها حقی برابر در زندگی در چهارچوب بیولوژیک متعادل دارند. حیوان موجودی زنده، دارای ارزش و احترام است. اسلام نگاهی جامع به حیوان داشته، به روح، درک و شعور او توجه می‌نماید.

۲-۷. گونه‌شناسی حقوق حیوانات

۲-۷-۱. حق تغذیه و سیراب شدن

از حقوق حیوان بر انسان برآوردن نیازهای اساسی چون آب و آذوقه است، زیرا حیوان برای برآوردن نیازهای خود زبان اظهار ندارد، بنابراین محبوس کردن حیوان، محروم کردن از نعمت الهی، مشروع و پسندیده نیست (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۶۶۹). امام در نامه ۲۵ نهج البلاغه در دو فراز به این حق اشاره می‌فرماید: «هرگاه به آب و علف رسیدند، فرصت دهد تا علف بخورند و آب بنوشند. آن‌ها را سر راه به درون آب ببرد و از جاده‌هایی که دو طرف آن علفزار است به جاده بی‌علف نکشاند». بر مبنای فقه اسلامی هرگاه کسی مالک حیوان شود، بر او واجب است نیازهای آن حیوان را برآورد. در این حکم فرقی میان حیوان حلال گوشت یا حرام گوشت و پرند و غیر پرند نیست، زیرا حیوان تشنه می‌شود و حق حیات دارد

(نجفی، ۱۳۶۷: ۴۷/۶). از نخستین درخواست‌های روزانه و صبحگاهی حیوانات از پروردگار این است که خدا صاحبانی نصیب آن‌ها گرداند که آن‌ها را آذوقه دهد و سیراب نماید (کلینی، ۱۳۶۵: ۵۳۷/۶). قرآن به تهیه مایحتاج حیوان اشاره و آن را معادل حق انسان می‌داند (عنکبوت/۶۰). حق تغذیه و سیراب کردن حیوانات از اخلاق اسلامی است.

در ماده ۵ بیانیه جهانی حقوق حیوانات به این حق بدین گونه اشاره شده است که هر حیوانی که به انسان وابسته است، باید به شکل شایسته نگهداری شود. یکی از شرایط نگهداری، تغذیه مناسب و کافی است. از این رو هم در مکتب اسلام و هم غرب به این حقوق به خوبی پرداخته شده است.

۲-۷-۲. حق تولیدمثل و رعایت حقوق حیوان شیرده

خداوند برای تمام جانداران روش تکثیر و ازدیاد قرار داده است، یعنی تولیدمثل را درون آن‌ها بعنوان غریزه‌ای ذاتی قرار داده است. امام (ع) می‌فرماید: «ألا يحول بين ناقة و بين فصيلها» (نامه/۲۵)؛ شتر را از نوزادش جدا مکن». از این کلام متوجه می‌شویم که اسلام حق تولید مثل، توجه به مادر و فرزندش را برای حیوانات گرمی داشته و انسان را به مراعات آن دعوت می‌نماید «و لا يَمَسُّ لِبَنِيهَا فَيَضُرُّ ذَلِكُ بَوْلُهَا» (نامه/۲۵)؛ همه شیر حیوان را ندوش تا به بچه‌اش زیان وارد نشود. توجه به حیوان شیرده اهمیت بیشتری دارد زیرا مراعات حقوق آن، ادای حق دو حیوان است. یکی از صحابه نقل می‌کند، شتری شیرده را به رسول خدا (ص) هدیه کردند. مرا فرمود آن را بدوشم و سخت دوشیدم، چون زیاده‌روی مرا دید، فرمود: برای بچه او سهمی بگذار (دمیری، بی تا: ۲۷۷/۲). انسان حق ندارد حیوانی را عقیم و آن را از حق تولید مثل محروم کند. پیامبر (ص) از عقیم کردن حیوان از جمله اسب، گوسفند و خروس نهی کرد (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۰/۶۲). منع عقیم‌سازی و محترم شمردن حق تولید مثل خاص این حیوانات نیست، بلکه در روایات متعدد نام برخی از دیگر حیوانات هم نقل شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «پدرش امام باقر (ع) عقیم‌سازی چهارپایان و درگیر کردن آن‌ها با یکدیگر و ایجاد زدو خورد آن‌ها را ناپسند می‌دانست» (برقی، ۱۳۷۱: ۶۳۴).

در ماده ۴ بیانیه جهانی آمده که حیوانات حق زندگی و تولیدمثل آزادانه در محیط طبیعی زیستگاهشان را دارند و در اسلام علاوه بر حق تولیدمثل، برای حیوان شیرده و فرزند آن هم دستورالعمل وجود دارد.

۲-۷-۳. حق استراحت و مسکن

شایسته است انسان در استفاده‌های گوناگون از حیوان به استراحت آن توجه کند و زمان و مکان مناسبی را برای استراحت آن‌ها در نظر بگیرد و هنگام استراحت آن‌ها به‌ویژه در شب از کاری که موجب سلب آرامش آن‌ها است پرهیزد (جوادی عاملی، ۱۳۹۱: ۶۷۸). امام می‌فرماید: «و لِيُرَوِّحَهَا فِي السَّاعَاتِ» (نامه/۲۵)؛ چندانگاه شتران را مهلت ده تا استراحت نمایند. علفزار مناسب‌ترین محل استراحت حیوان می‌باشد و امام در ادامه کلام به این نکته اشاره می‌نماید. در فقه اسلامی محل سکونت حیوان از حقوق ضروری و نیازهای اولیه اوست، شهید ثانی و نجفی، حق مسکن را «حق نفقه حیوان» می‌شمارند (جبل

عاملی، ۱۳۷۲: ۴۸۲/۵ نجفی، ۱۳۶۷: ۳۹۵/۳۱). پیامبر(ص) فرمود: کسی که اسبی را به استراحت برده و برایش آب و علف قرار داده، جایگاهش را پاکیزه نماید در قیامت پاداش دارد (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۶۵/۶۴). با مقایسه دو مکتب اسلام و غرب، مشخص می‌شود که هر دو مکتب به این حق اشاره نموده‌اند؛ مثلاً در بیانیه بند ۳ آمده، حیوانات در معرض رفتار ظالمانه نباید قرار گیرند و در اصل ۵ اشاره شده است که از حیوان، مراقبت به عمل آید. در فیلم و نمایش‌ها در وقت استفاده از حیوان، حیثیت و موقعیت آنان محترم و هیچ خشونت‌ی به کار برده نشود. طبیعی است که حق مسکن و مکان مناسب از مهم‌ترین شرایط نگهداری می‌باشد.

۲-۷-۴. حق بهداشت و درمان

از جمله ضروریات در مورد حقوق حیوانات، رسیدگی به بهداشت و درمان آن‌هاست. امام(ع) می‌فرماید: «وَلْيَرْقَهُ عَلَى اللَّاعِبِ» (نامه/۲۵)؛ مراعات حال شتر زخمی یا خسته را بنماید. از تأکید امام نسبت به حال شتران خسته و زخمی پی می‌بریم که حیوان نیز همانند انسان دارای حق بهداشت و درمان می‌باشد و صاحبش باید آن را رعایت نماید. بر پایه احکام فقهی اسلام، صاحب حیوان باید هزینه‌های دارو و درمان بیماری‌های دام را تأمین نماید (نجفی، ۱۳۶۷: ۴۳۷/۳۶-۴۳۶). دارویی که بر اثر بیماری بدان نیازمند است در حکم هزینه حیوان است (جیل عاملی، ۱۴۱۳: ۳۰۵/۱). از پیامبر(ص) نقل است که آغل گوسفندان را پاکیزه نگهدارید و خاک و خاشاک آن را بزدايید (کلینی، ۱۳۶۵: ۵۴۴/۶).

با مقایسه این حق بین اسلام و غرب روشن می‌شود که در بیانیه حقوق پرهیز از هرگونه عمل غیرضروری و مغایر با بقای حیوان را کشتار جمعی و جنایت علیه زندگی، توصیف می‌نماید. از دقت در ماده ۳، ۷ و ۷ اعلامیه جهانی مشخص می‌شود که به این حق اشاره دارند. اسلام ضمن آنکه به این حق با جزییات آن می‌پردازد، در فقه اسلامی نیز هزینه دارو و درمان دام بر صاحبش واجب و جزء نفقه حیوان به شمار آمده است.

۲-۷-۵. حق احترام

اسلام برای حیوان احترام ویژه‌ای قائل شده است. پیامبر(ص) فرمودند: «بر مالک چهارپایان واجب است به دلیل حرمت روحی که در حیوان است به آن‌ها آب و علف بدهند» (مجلسی، ۱۴۰۴: ۲۱۷/۶۴). امام علی(ع) می‌فرماید: «حیوان را به دست چوپانی که خیرخواه، امین و حافظ، نه سخت‌گیر باشد و نه ستمکار، نه تند براند و نه او را خسته کند، بسپار» (نامه/۲۵). اسلام دستور می‌دهد نسبت به حیوان مهربان و خیرخواه باشیم. پیامبر(ص) درباره احترام به حیوان می‌فرماید: «چهارپایان سالم را سوار شوید و آن‌ها را سالم نگه دارید و آن‌ها را هنگام صحبت‌های طولانی خود در کوچ و بازار خسته نکنید، بسا مرکبی که از سوارش بهتر باشد و بیشتر از او خداوند را یاد کند» (ری‌شهری، ۱۳۸۶: ۴۰۸/۱۲). اسلام همواره به رفتاری آکنده از شفقت با حیوان تأکید کرده است. قرآن آزار حیوان و یا قطع عضو را شیطانی و آن را عملی زشت

می‌داند: ﴿وَلَا ضَلَّٰتُهُمْ وَلَا مَنِّيَّهُمْ وَلَا مَرْئِيَّهُمْ فَلْيَتَّكِنُوا آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَا مَرْئِيَّهُمْ فَلْيَعْبِرُوا خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِّنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِينًا﴾ (نساء/۱۱۹).

در روایات از زدن حیوان به‌ویژه صورت نهی شده در بیان علت حرمت، احترام صورت آن‌ها ذکر شده است (کلینی، ۱۳۶۵: ۵۳۹/۶). در برخی از روایات حمد و ثنا گفتن حیوان را از دلایل نهی زدن به‌صورت حیوان ذکر کرده‌اند: «به‌صورت حیوانات نزنید، زیرا آن‌ها خدا را حمد و تسبیح می‌گویند» (کلینی، ۱۳۶۵: ۵۳۸/۶). امام سجاده (ع) زدن حیوانات را موجب قصاص می‌داند: «حرعاملی، ۱۴۱۴: ۴۸/۱۱». در روایات و کتب فقهی به جهت حرمت حیوان، رعایت حق احترام به او، داغ نهادن بر حیوان نهی شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «صاحب حیوان نباید برای نشانه‌گذاری بر چهره حیوان داغ نهد» (صدوق، ۱۳۶۲: ۵۰۷). امام علی (ع) می‌فرماید: «نهی رسول‌الله (ص) آن توسم الدواب، فرب دابه مرکوبه خیر من راکبها و أطوع الله تعالی و اکثر ذکراً»؛ پیامبر (ص) از داغ زدن حیوان نهی نمود، چه بسا که حیوان از صاحب و راکبش بهتر است و در پیشگاه الهی مقام بالاتری دارد چون ذکر و تسبیح او بیشتر است (مجلسی، ۱۴۰۴: ۲۱۰/۶۴؛ راوندی، بی‌تا: ۱۵). در صورت نیاز به علامت‌گذاری توصیه شده که در غیر صورت حیوان یا در گوش او انجام شود. (برقی، ۱۳۷۱: ۶۴۴؛ حر عاملی، ۱۴۱۴: ۴۸۵/۱۱).

از دیگر آداب اسلامی جهت ادای حق احترام به حیوانات، نهی از مثله کردن آن‌ها می‌باشد. پیامبر (ص) مسلمانان را از مثله کردن حیوانات بر حذر می‌داشت و چنین افرادی را مورد غضب خدا می‌دانست. (متقی هندی، ۱۴۰۹: ۶۶/۹). توهین به حیوان از دیگر مواردی است که به جهت وجود حق احترام برای چهارپایان در اسلام، به‌شدت نهی شده است اسلام هر گونه توهین زبانی، فحش، ناسزا و لعن حیوانات را امری ناپسند شمرده است. از امام علی (ع) «به‌صورت حیوانات نزنید و آن‌ها را لعن نکنید، زیرا خدا بر نفرین کننده آن‌ها لعن کرده است» (صدوق، ۱۴۱۳: ۱۸۸/۲). امام صادق (ع) می‌فرماید: «نبايد به حیوان دشنام داد» (طوسی، ۱۳۶۵: ۱۶۴/۶).

مقایسه این حق در اسلام با بیانیه جهانی حقوق حیوان این نکته را آشکار می‌سازد که در ماده دوم این بیانیه از حق احترام حیوان سخن به میان آمده و زندگی آنان را محترم شمرده است. در بند ۷ نیز عمل غیرضروری منجر به مرگ، جنایت قلمداد شده است. در ماده ۸ این بیانیه، جهت بقای حیوانات وحشی هرگونه اعمال خشونت و هر قسم تصمیم منجر به خطر افتادن گونه‌های وحشی، نسل‌کشی و جنایت و کشتار جمعی محسوب می‌گردد. افزون بر آن، براساس ماده ۹ این اعلامیه، شخصیت حیوانات و حقوق آنان باید به‌موجب قانون مورد شناسایی قرار گیرد. در قوانین اسلامی هر چند به این موضوع با این شکل برخورد نشده، اما از بروز هرگونه عمل خلاف ضد اخلاق و مغایر با شأن انسانی به‌طور گسترده نهی می‌کند.

۲-۷-۶. رعایت عدالت و انصاف

در اسلام عدالت به‌عنوان اصل کلی معرفی شده و در مورد حیوان هم دعوت به انصاف و رعایت عدالت تأکید می‌شود. «وَلْيَعْدِلْ بَيْنَ صَوَابَاتِهَا فِي ذَلِكِ وَ بَيْنَهَا» (نامه/۲۵)؛ در سوارشدن بر شتران عدالت را رعایت

کند و مراعات حال شتر خسته و زخمی را بنماید. به جهت مراعات حال حیوان، اسلام ذبح حیوان و شکار آن‌ها را در شب نهی فرموده است: «ذبح حیوان در شب مکروه است مگر به هنگام ضرورت و ترس از مردن حیوان» (طوسی، ۱۴۰۰: ۵۸۵).

۲-۷-۷. مراعات در شیوه برخورد با حیوان

برخورد اولیه انسان با اشیا، در واکنش بعدی وی تأثیر دارد. امام (ع) به این مورد اشاره: «فاذا اتینها فلا تدخل علیها دخول متسلط علیه و لا عنیف به و لا تفرن بهیمة و لا تفرعنها» (نامه/۲۵). به کارگزار اقتصادی حکومت سفارش می‌کند هنگامی که داخل محل نگهداری حیوان شدی، سلطه‌گر، سخت‌گیر رفتار مکن، حیوان را ترسان و رم مده و هراسان نما.

از جمله موارد قانونی در غرب، اصل سوم بیانیه جهانی است که حیوان نباید در معرض برخورد ظالمانه قرار گیرد. در مواردی که قتل حیوان ضروری است، بدون درک جاندار صورت پذیرد. در بند ۸ اعلامیه «با جسد حیوان باید با احترام برخورد کرد و از تخریب محدوده طبیعی زندگی حیوان وحشی اجتناب نمود».

۲-۷-۸. حق انتخاب محافظ دلسوز

از آنجا که حیوان زبان بسته است و برای رفع بسیاری از احتیاجات ضروری خویش و برای جابه‌جایی و دیگر مسائل، نیازمند انسانی است که او را در این امور یاری نماید، بنابراین یکی از حقوق چهارپایان، داشتن محافظی رحیم است. نامه ۲۵ به بیان ویژگی‌های ملازم حیوان می‌پردازد: «ولا تُؤکَل بها الا ناصحاً شفیقاً و امیناً حفیظاً غیر معنی و لا مجحف، و لا ملغب و لا مُتعب» (نامه/۲۵)؛ حیوانات را به چوپانی بسیار که خیرخواه و مهربان، امین باشد، در حال حرکت حیوان را خسته نکند.

در بیانیه جهانی به این حق اشاره صریحی نشده، اما در بند ۵ اعلامیه آمده است که حیوانات وابسته به انسان شایسته نگهداری و حق توجه ویژه دارند و چنین حیوانی نباید به هیچ‌وجه رها شود. افزون بر آن، طبق ماده ۹ شرایط ویژه حیوانات، توسط قانون مشخص می‌شود و امنیت آنان بر عهده دولت می‌باشد.

۲-۷-۹. حق بهره‌برداری مناسب

اسلام رعایت حال حیوان را با عنوان موجودی دارای احساس، بر خواهش‌های نفسانی بشر مقدم می‌شمارد، به همین جهت بهره‌گیری‌های نامتعارف از حیوان را ناروا شمرده است. خوابیدن بر پشت حیوان، ایستادن، نشستن طولانی، یک‌طرفه سوار شدن و هرگونه بهره‌گیری ناروا را مذموم می‌داند (جوادی عاملی، ۱۳۹۱: ۶۶۲). امام (ع) می‌فرماید: «و لا یجهدنّها رکوباً» (نامه/۲۵)؛ پشت حیوان را صندلی قرار ندهید. پیامبر (ص) از ایستادن بر پشت حیوان نهی نمود (محدث‌نوری، ۱۴۰۸: ۲۵۹/۸). نشستن طولانی بر پشت حیوان را نهی فرمود مگر برای جهاد (صدوق، ۱۴۱۳: ۲۸۶/۲). اسلام اجازه نداده بی‌جهت و برای هوسرانی و تفریح، جاندار هدف تیراندازی قرار گیرد (راوندی، بی‌تا: ۳۳). مسأله مهم در بهره‌برداری مناسب از حیوان، رعایت توان و طاقت اوست. در احادیث و متون فقهی تأکید شده که باید در زمان به‌کار گرفتن حیوان، رعایت توان و طاقت او را نمود (نجفی، ۱۳۶۷: ۳۹۷/۳۱). در رعایت حقوق اسلام و غرب، حق بهره‌مندی مناسب از حیوان وجه مشترک است در ماده دوم اعلامیه جهانی برای

حیوانات حق احترام و در ماده پنجم، در پرورش یا بهره‌برداری، رعایت موقعیت حیوان لازم و در ماده ۱۰ راهنمایی و آموزش خردسالان توجه و درک احترام به حیوانات را وظیفه‌ای عمومی می‌داند.

۲-۷-۱۰. حق مادری

همان‌گونه که در اخلاق اسلامی از جدایی مادر و فرزند نهی شده، به احساسات و عواطف حیوان و فرزندش نیز توجه شده است. در نامه ۲۵ «فاذا اخذها امینک فاعز الیه الا یحول بین ناقه و بین فصیلها»؛ هرگاه حیوان را به دست فردی امین سپردی، به او سفارش کن که بین شتر و نوزدش جدایی نیفکند. حیوانات گاه برای حفظ فرزندان جان خود را به خطر می‌اندازند.

در ماده ۵ بیانیه جهانی حقوق حیوانات از حق توجه ویژه و رها نکردن حیوان سخن به میان آمده "هرگونه ازدیاد نسل و استفاده از حیوانات باید طبق احترام به ساختار ویژه جسمی و رفتاری آنان باشد". در احکام اسلام نیز به تفصیل از این حق، سخن به میان آمده است.

۲-۷-۱۱. حق دوستی

هر موجودی که در کنار انسان زندگی می‌کند، شایسته است با آن برخوردی مناسب و دوستانه عمل آید. پرندگان و گیاهان و حیوانات شامل این دوستی می‌شوند. امام(ع) به زیبایی در فراز زیر به این حق اشاره می‌نماید: «حَتَّى تَأْتِيَنَا بِأَذْنِ اللَّهِ بُدْنَا مُنْقِيَاتٍ، غَيْرِ مُتَعَبَاتٍ وَلَا مَجْهُودَاتٍ» (نامه/۲۵)؛ تا آنگاه که (حیوانات) به اذن خدا بر ما وارد شوند، فربه و سرحال نه خسته و کوفته باشند. نهایت دوستی انسان نسبت به حیوان در این کلام مشخص است، انسان طوری از روی دوستی و مهربانی با حیوان برخورد نماید که حیوان نه خسته و کوفته، بلکه سرحال و فربه گردد. از دیگر موارد حق دوستی حیوان بر انسان در مورد حیوانی است که به دست آدمی پرورش یافته است. در روایات اسلامی آمده که کراهت دارد انسان حیوانی را که خود پرورش داده، ذبح کند. شخصی به امام رضا(ع) عرض کرد: «من قوچی را برای قربانی پرورش دادم و چون آن را برای قربانی آماده نمودم در من نگریست بر او رحم نمودم سپس او را ذبح نمودم امام فرمود: کار تو را نمی‌پسندم، نباید حیوانی را پرورش دهی آنگاه ذبح نمایی» (طوسی، ۱۳۶۵: ۸۳/۲۴). دفن حیوان مرده از موارد حق دوستی حیوان بر انسان است. امام سجاد(ع) در هنگام وفات به فرزندش سفارش می‌کند: «من با این شتر بیست سفر حج رفته‌ام و یک بار او را تازیانه زده‌ام، وقتی مُرد. او را دفن نما تا جانوران درنده آن را پاره نکنند. پس از مرگ آن شتر، امام محمدباقر(ع) او را به خاک سپرد» (صدوق، ۱۳۶۴: ۵۰). حکیم سبزواری کمتر گوشت می‌خورد اگر در خانه حیوانی را می‌کشتند از آن غذا میل نمی‌کرد و می‌گفت نمی‌خواهم جاننداری برای من جانش گرفته شود (مدرسی، ۱۳۳۴: ۳۵).

این حق جزء حقوق مشترک اسلام و غرب می‌باشد. در مواد ۲، ۶ و ۸ اعلامیه جهانی حقوق حیوانات به حق دوستی و احترام حیوان اشاره شده است. چنانکه آزمایش زجرآور حیوانات از جنبه جسمی و روحی، تجاوز به حقوق آنان به‌شمار آمده است. این امر اختصاص به حیوانات اهلی نداشته، هر گونه رفتار مخالف حیوان وحشی که موجب نابودی وی شود، طبق بند ۸ اعلامیه جهانی کشتار جمعی و در حکم آلوده کردن محیط زیست و انهدام زیستگاه تلقی می‌گردد.

نتیجه‌گیری

با مقایسه تطبیقی متون اسلامی به‌ویژه نامه ۲۵ نهج البلاغه با منشور جهانی حقوق حیوانات، نتایج زیر قابل استناد می‌باشد:

- مبنای حقوق حیوانات قدرت درک و شعور آن‌ها می‌باشد. حیوانات به‌عنوان قسمتی از طبیعت در دایره فیض الهی بهره‌ای درخور نیاز دارند. هر کدام از این حیوانات در کلهکشان بی‌انتها وظایفی را بر عهده دارند، بنابراین عقل نیز حکم می‌کند که حقوق همه حیوانات محترم شمرده شود.

- منشأ رعایت حقوق حیوانات در غرب مادی و روانی است درحالی‌که در متون اسلامی معنوی، اخلاقی و تکلیفی الهی است.

- درباره حق تسلط بر حیوان می‌توان بیان نمود که خداوند جهان را مسخر انسان به‌عنوان خلیفه‌الله کرد اما در مقابل برای او تکالیفی وضع و او را به بهره‌برداری صحیح امر نمود.

- مناسب‌ترین بر خورد با حیوان در مکتب اسلام حق‌الله معرفی و برای حیوان از بدو تولد تا زمان مرگ انواع حقوق از جمله نحوه برخورد با حیوان، تغذیه و شیردهی، مسکن و بهداشت، بهره‌برداری صحیح و ادای احترام وضع شده است.

- نامه ۲۵ نهج البلاغه را می‌توان منشوری جامع، فراگیر و اخلاقی در بیان حقوق حیوانات دانست. این جامعیت به حدی است که می‌توان آن را «منشور حقوق حیوانات» نامید.

- این نامه ضمن بیان وظایف اجتماعی کارگزاران حکومتی، شیوه و وظایف انسان نسبت به حیوان را به شکل کامل بیان می‌نماید.

- با توجه به این موضوع که منشور جهانی و کنوانسیون‌های مربوطه، کامل نیستند در مواردی دچار افراط و تفریط شده، می‌توان با طرح این نامه در مجامع بین‌الملل، کاستی‌ها را برطرف نمود.

- بسیاری از این حقوق در اسلام و در بیانیه جهانی به‌طور مشترک مورد توجه قرار گرفته است. توجه به دیرینگی احکام اسلام، این مسأله را روشن می‌کند که با وجود اشتراکات متعدد چون فطرت، غریزه و اخلاق که غیرقابل انکارند، تأثیر فرهنگی غرب از اسلام امری طبیعی و بدیهی باشد.

منابع

- قرآن کریم. ترجمه محمد مهدی فولادوند، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- دشتی، محمد، (۱۳۸۹). ترجمه نهج البلاغه، قم: مؤسسه فرهنگی امیرالمومنین (ع).
- برقی، احمد بن محمد. (۱۳۷۱ق). المحاسن. چاپ دوم، قم: دارالکتب الاسلامیه.
- جبل عاملی، زین الدین. (شهید ثانی). (۱۳۷۲). روضه فی شرح لمعه الدمشقیه. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ----- (۱۴۱۳ق). مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام. قم: معارف اسلامی.
- جوادی، محسن و مسعودی، اصغر. (۱۳۹۲). «حقوق حیوانات از منظر اسلام»، پژوهش‌های اخلاقی. سال چهارم، دوره دوم، ۴۸-۲۱.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱). مفاتیح الحیاة. قم: اسراء.
- حرعاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴). وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: آل‌البیت.
- خوشیاری، رزاق و مجدلی، علی. (۱۳۹۲). «حمایت از حقوق حیوانات در قوانین ایران». فصلنامه حقوق پزشکی، سال هفتم، دوره ۲۶، ۱۹۲-۱۷۱.
- راوندی، فضل اله. (۱۳۷۶) النوادر. صادق اردستانی (دانشنامه اسلامی) تهران: بنیاد فرهنگ اسلامی.
- رضایی، پروانه. (۱۳۸۹). «نگاهی به حقوق حیوانات در اخلاق محیط‌زیست از منظر نهج البلاغه». معرفت اخلاقی، سال اول، شماره سه، ۱۵۸-۱۴۵.
- رضائی قوام‌آبادی، محمدحسین. (۱۳۸۸). تجارت بین‌الملل و محیط‌زیست. تهران: شهر دانش.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (۱۴۰۱ق). الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور. قم: مکتبه مرعشی.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه قمی. (۱۳۶۲ ش). الامالی. تهران: کتابخانه اسلامی.
- ----- (۱۴۱۳ ق). من لا یحضر الفقیه. قم: موسسه انتشارات اسلامی.
- ----- (۱۳۶۴). ثواب الاعمال فی عقاب الاعمال. قم: شریف رضی.
- طباطبائی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷ق). تفسیر المیزان. چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۰ق). النهایه فی مجرد الفقه و الفتوی. بیروت: دارالکتب العربی.
- ----- (۱۳۶۵ ش). تهذیب الاحکام. تهران: دارالکتب اسلامیه.
- فاضل هندی، بهالدین. (۱۴۱۶). کشف اللثام عن قواعد الأحکام. قم: مکتبه مرعشی.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵ ش). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- متقی هندی، علی بن حسام. (۱۴۰۹ق). کنز العمال فی سنن الاقوال. بیروت: موسسه الرساله.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۴ق). بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه. بیروت: موسسه الوفاء.
- مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط‌زیست ایران. (۱۳۷۵). تهران: سازمان حفاظت از محیط‌زیست.
- محدث بحرانی، یوسف. (۱۳۶۳). لؤلؤالبحرین. قم: انتشارات آل‌البیت.
- مدرسی چهاردهی، مرتضی. (۱۳۳۴). زندگی و فلسفه حاجی سبزواری. تهران: طهوری.

- مقیمی، ابوالقاسم. (۱۳۸۷). **حقوق حیوانات در اسلام**. قم: انتشارات نورالسجاد.
- موسوی، محمدبن علی. (۱۴۱۰). **شرائع الاسلام**. قم: انتشارات آل‌البیت.
- نجفی، محمدحسن. (۱۳۶۷ش). **جواهر الکلام**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ویل دورانت. (۱۳۴۷). **تاریخ تمدن**. جلد ۱، دوره ۱۳ جلدی، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- Haber, J. G. (1997). **Ethics for Today and Tomorrow**. Jones and Bartlett Publisher.
- Newmyer, S. T. (2006). **Animals, Rights and Reason in Plutarch and Modern Ethics**. Londres, New York.
- Rollin, B. E. (2006). **Animal Right & Human Morality**.
- www.tag.pro.ali-mashhadi.presses.universitaires.de.france.paris, 1992, 36-38.